

AR VILNIAUS BURMISTRAS LUKAS MARKOVIČIUS (MIRĖ APIE 1584 M.) BUVO ARIJONIŠKOS KNYGOS AUTORIUS? APIE VIENĄ SVARBIAŲ SMULKMENĄ

Aivas Ragauskas

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-2009 Vilnius

ĮVADAS

Vilniaus miestietis, burmistras arijonas Lukas Markovičius Mundijus (Лукаш Маркович, Łukasz Markowicz Mundyus, Lucas Marconides Mundius ir kt.) jau senokai žinomas radikalios Lietuvos reformacijos krypties tyrinėtojas. Jis laikomas vienu žymiausių XVI a. 7-ojo dešimtmečio arijonybės centro – Vilniaus – veikėjų. Iš esmės beveik visi ligšiolinei istoriografijai apie jį žinomi duomenys aptarti Ingės Lukšaitės darbuose. Ji surado ir panaudojo kelis naujus dokumentus, išskėlė novatoriškų teiginių¹. I. Lukšaitė jį vadina Luku Morkūnu, Morkaus sūnumi, Mundijumi². Jis buvęs svarbiausias asmuo Vilniaus miestiečių arijonų bendruomenėje, sudaręs palankias sąlygas veikti bendraminčiams. L. Markovičius artimai bendravęs su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila Juodoju, buvęs jo palaikomas. Vaivada tarpininkavęs L. Markovičiui susirašinėjant su kunigaikščiu Albrechtu. Tyrinėtoja nušvietė ir L. Markovičiaus konfliktą su Vilniaus miesto valdžia – vaitu Augustinu Meleskiu Rotundu bei magistratu, kuris buvęs religinės prigimties. Abiejų teisių daktaras, magistrato narys L. Markovičius buvęs potencialiu planuotos įkurti aukštosios protestantiškos mokyklos Vilniuje dėstytoju. Burmistru buvusios nesvetimos teologinės aspiracijos, pvz., jis dalyvavęs protestantų diskusijoje dėl šv. Trejybės dogmos.

Ir pagaliau, jis galėjęs būti apie 1567 m. Gardine išleistos lenkiškos arijoniškos knygos autoriumi. Toks teiginys istoriografijoje egzistuoja beveik šimtmetį.

¹ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 304, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 519. Naudojausi antrojo pataisyto leidimo tekstu. Taip pat Žr.: M. Baryczowa, Augustyn Rotundus Mieleski-pierwszy historyk i apologeta Litwy, *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*, Wrocław etc.: Ossolineum, 1976, s. 106–107.

² Prievardį „Mundijus“ I. Lukšaitė laiko pravarde nuo lotyniško žodžio „mundus“ – pasaulis; plg. I. Lukšaitė, *Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1980, p. 35. Taip L. Markovičius pasirašė ir išlikusiuose laiškuose. Tačiau kitų „Mundijumi“ jis buvo įvardijamas labai retai, todėl toliau pravardė šiame straipsnyje nebus nurodoma.

Jeigu jis pasitvirtintų, tuomet vilnietį arijoną galima būtų laikyti ne tik neeiliniu Vilniaus ir Lietuvos arijoniškojo judėjimo „praktiku“, bet ir savotišku „teoretiku“. Knygos, kad ir nedidelės, parašymas bei išleidimas XVI a. kontekste laikytinas nemenku intelektualiu žygdarbiu, svarbiu paties L. Markovičiaus gyvenimo, reformacijos ir Vilniaus miesto istorijos aspektais. Dar vieno autoriaus atradimas traktuotinas ir kaip nemenkos reikšmės istorijos mokslo įvykis. Ir atvirkščiai, ne mažiau svarbus ir tokio „atradimo“ paneigimas. Kitaip kalbant, svarbu ne tik pozityvios, bet ir negatyvios išvados. Šiame straipsnyje ir pabandyčiau pagrįsti pastarąsias. Neaptarsiu tik dviejų svarbių dalykų: L. Markovičiaus ir Vilniaus miesto valdžios konflikto esmės bei eigos ir neseniai atrastų L. Markovičiaus „kalbų“³, – visa tai, kas leidžia gerokai pakoreguoti bei papildyti daugelį kitų istoriografijos teiginių. Jie bus išanalizuoti kituose straipsniuose.

ARGUMENTAI „UŽ“ L. MARKOVIČIAUS AUTORYSTĘ

Kaip atsirado spėjimas, kad L. Markovičius buvo 1564–1566 m. Gardine išleistos lenkiškos knygos autorius? Kuo toks teiginys pagrįstas? Berods pirmasis tyrinėtojas, prabilęs apie galimą L. Markovičiaus autorystę, buvo Alexandras Brückneris⁴. Jis atkreipė dėmesį į 1567 m. rugsėjo 13 d. Augustino Rotundo laišką Stanislovui Hozijui, kuriame Vilniaus vaitas rašo, kad skaitė Gardine spausdintą lenkišką knygą, kurioje neigiama valdžia, skelbiamas turto bendrumas bei luomų lygybė. A. Brückneris spėjo, kad „galbūt šitą lenkišką knygą parašė Lukas Mundijus“. Pasak jo, iš Petro Roizijaus eilėraščio žinome, kad L. Mundijus ir A. Rotundas buvo susikibę aštriame literatūriniame ginče. Į A. Rotundo kaltinimus L. Mundijus atsakęs lenkiška knyga, kurią kažkas nevykusiai išvertęs į lotynų kalbą. Galiausiai A. Rotundas parašęs dėl jose abejose išdėstytų L. Mundijaus šmeižtų. Nė viena knyga neišlikusi. Šitoks spėjimas yra iš esmės logiškas, tačiau turi daug mažesnę įrodomąją galią nei Karolio Górsčio teiginys, jog minėtos gardiniškos knygelės autoriumi galėjęs būti Petras Gonezijus, apie 1566 m. parašęs neišlikusią knygą „De primatu...“⁵.

A. Brücknerio mintį išplėtojo I. Lukšaitė, pagrįsdama ją naujais duomenimis⁶. Pasak jos, Karaliaučiaus archyvo duomenys duoda pagrindo manyti, kad Lukas Morkūnas Mundijus buvo parašęs knygelę ir net galbūt ją dedikavęs kunigaikščiui Albrechtui. Kokie tai duomenys? Tai jau senokai, 1977 ir 1990 m., paskelbtas vilniečio burmistro 1565 m. rugsėjo 2 d. laiškas kunigaikščio Alb-

³ Apie jas 2003 m. gegužės 15 d. Šiauliuose įvykusioje mokslinėje konferencijoje „Istoriniai tekstai ir vietos kultūra“ perskaičiau pranešimą „Arijono Luko Markovičiaus „kalbos“ – XVI a. vidurio Vilniaus miesto valdančiojo elito istorijos šaltinis“ (spaudoje).

⁴ A. Brückner, *Różnowiercy polscy*, [Warszawa, 1962], s. 143.

⁵ I. Lukšaitė, *Reformacija ...*, p. 316, 519.

⁶ I. Lukšaitė, op. cit., p. 316, 317, nuor. 181, 182. 1980 m. išleistoje knygoje autorė dar nesiryžo tvirtiau pasisakyti dėl L. Markovičiaus autorystės, apsiribojo K. Górsčio ir A. Brücknerio teiginiais: „Tėbėra neaišku, kas galėjo būti šios knygelės autorius – vieni spėja, kad ji buvusi Gonezijaus knygelės „De primatu...“ vertimas į lenkų kalbą, o kiti – kad ją parašęs Lukošius Mundijus“, I. Lukšaitė, *Radikalioji reformacijos kryptis...*, p. 34.

rechto kancleriui bei paties kunigaikščio 1565 m. rugpjūčio 12 d. (turėtų būti rugpjūčio 2 d. – *A. R.*) laiškas Žygimantui Augustui, tiksliau jų fragmentai⁷. Pirmajame tyrinėtojos dėmesį atkreipė L. Markovičiaus žodžiai „meus supplex libellus“, o antrajame pasakymas „mitto hisce inclusum supplicem illius libellus“ (turėtų būti libellum – *A. R.*). Pasak I. Lukšaitės, abiem atvejais kalbama apie knygelę – lot. *libellus*. Todėl pirmuoju atveju tekstą ji išvertė „...siunčiu dabar pridėtą tos knygelės prašymą“, o dėl antrojo teigė, kad „knygelė galėjo būti ir vėliau minima jo paties kreipimesi į kunigaikštį Albrechtą pagalbos, ir Augustino Rotundo matytoji“. Teisybės dėlei reikia pažymėti, kad I. Lukšaitė nėra pakankamai nuosekli, t. y. jos teiginiai prieštaringi. Dar vėliau skirtingose tos pačios knygos vietose teigiama: 1) kad „nežinoma, kas buvo veikalo autoriumi – L. Mundijus ar P. Gonezijaus, ar kas nors kitas“, 2) nurodžius pilnesnį pavadinimą – „De primatu“ [*Ecclesiae*] rašoma, kad ją 1566 m. parengė ir išleido P. Gonezijus⁸.

Taigi argumentai už L. Markovičiaus autorystę yra dvejopi: jie paremti pirmiausia informacija A. Rotundo laiške bei žinutėmis iš paties L. Markovičiaus bei kunigaikščio Albrechto korespondencijos. Būtina išanalizuoti, kiek šie argumentai pagrįsti, tiksliau, kiek pamatuotos yra A. Brücknerio ir I. Lukšaitės interpretacijos. Svarbiausia, ar minėtieji šaltiniai leidžia iškelti tokią hipotezę.

ARGUMENTAI „PRIEŠ“ L. MARKOVIČIAUS AUTORYSTĘ

Juos išdėstant tenka pradėti nuo I. Lukšaitės argumentų, nes paneigti „brukneriškuosius“ yra gana lengva. Galvoju, kad šiuo atveju žodžius „supplex libellus“ verčiant „knygele“ ar „knygelės prašymu“ klystama, nes iš tikrųjų jie reiškia ne knygelę, o prašymą. Dėl to ir šiuos argumentus reikia atmesti ir grįžti prie A. Brücknerio *status quo*, tai yra spėjamos L. Markovičiaus autorystės, nepatvirtintos jokiais kitais duomenis.

Kas leidžia taip teigti? Pirmiausia iš karto matyti, kad išvertus minėtas laiškų vietas taip, kaip siūloma, jos tampa kažkokios ...keistos. Kas tai yra „knygelės prašymas“? Tokio posakio nepasitaikė niekur kitur aptikti. Jau pačiai tyrinėtojai bent jau dėl antrojo laiško fragmento vertimo buvo kilęs šioks toks įtarimas: „šiam laiške L. Mundijus minėjo *neaiškiai* (išskirta cituojant – *A. R.*) apibūdintą tekstą „meus supplicus libellus““. Iš tiesų laiške parašyta „meo supplici libello“, vadinasi vienaskaitos vardininkas būtų „meus supplex libellus“. Deja, autorė išvertė jį vis dėlto „knygele“.

Pradėsiu nuo to, kad knyginėje raštijoje dažniausia žodžio „libellus“ reikšmė yra, žinoma, „knygelė“. Ji minima daugelyje žodynų, o kaip mažybinė žodžio „liber“ (knyga) reikšmė yra dažna lotyniškų kūrinių pavadinimuose. Tuo galima

⁷ *Elementa ad fontium editiones*, Romae: Polski Instytut Historyczny, 1977, t. XLV, p. 160–161, Nr. 185; 1990, t. LXXIV, p. 50, Nr. 5860.

⁸ I. Lukšaitė, *Reformacija ...*, p. 311, 519. Kitoje studijoje veikalo pavadinimas rekonstruojamas taip: *De primatu [Ecclesiae Christianae]*, plg. *Literatura ariańska w Polsce XVI wieku*, antologia, opracowali, wstępem i przypisami opatrzyli L. Szczucki i J. Tazbir, Warszawa: Książka i wiedza, 1959, s. XXXV.

įsitikinti peržiūrėjus vos keliolika XVI a. lotyniškų leidinių bibliografijų⁹. Kitas, dar mažiškesnis, variantas yra „libellulus“, kuri galėtų atitikti kad ir „knygeliūkštė“. Mažiau su XVI a. dokumentais, o daugiau su spaudiniais susipažinusių tyrinėtojų tai gali ir gerokai supainioti. Tačiau nereikia pamiršti, kad žodynuose fiksuojama ir daugelis kitų žodžio „libellus“ reikšmių. Štai „Thesaurus linguae latinae“ vardija net keliolika šio žodžio reikšmių grupių, kurių pirmoji susijusi su daugeliu ranka rašytų tekstų atmainų – pradedant raštu ir baigiant laišku¹⁰. Verta pažymėti ir tai, kad pridėjus prie „libellus“ būdvardį „famosus“ gauname ypač dažną, XVI a. Vilniuje irgi vartotą, „paskvilį“¹¹. Taigi – raštą. Jis dažniausiai būdavo rankraštinis. Taip pat Rytų Europos bei Lietuvos lotynų kalbos kasdieną labiau atspindintis „Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce“, be knygiškos, nurodo dar tokias „libellus“ reikšmes: 1 – užrašai, sąrašas, 2 – raštas, prašymas, 3 – lentelė¹². Antroji reikšmė geriausiai tinka L. Markovičiaus atveju. Ji labiausiai susijusi su teisiniu bylinėjimusi, gali reikšti raštišką ieškovo skundą, apeliaciją, prašymą, siūlymą ir pan. L. Markovičius ir buvo besibylinėjantis, užtarimo iš kunigaikščio Albrechto prašantis asmuo. Būtent „raštas, prašymas“ kaip pirmoji žodžio „libellus“ reikšmė iš penkiolikos nurodyta ir Janusza Sondelio žodyne¹³, ypač gerai atspindinčiame viduramžiškos teisinės raštijos terminiją.

Taigi lotynų kalbos žodynų duomenys leidžia teigti, kad žodis „libellus“ raštijos kasdienoje reiškia ne tik „knygelę“, bet ir „raštą“. Tad galima grįžti prie kunigaikščio Albrechto 1565 m. rugpjūčio 2 d. laiško karaliui Žygimantui Augustui ir L. Markovičiaus 1565 m. rugsėjo 2 d. laiško kunigaikščio Albrechto kancelieriui Joanni Kreitzenui. Pirmiausia iš laiškų datų bei turinio matyti, kad disponuojame ne visais L. Markovičiaus laiškais. Nekalbu jau apie I. Lukšaitės nurodytus L. Markovičiaus 1572 ir 1584 m. kreipimusis į Prūsijos valdžią dėl jo teisių Vilniuje atstatymo¹⁴. Tyrinėtoja su jų turiniu supažindino gana lakoniškai, o šiuo metu šie laiška man nėra prieinami. Galbūt ir juose buvo pasakymas „supplicum libellum“. Kadangi jau kalbame apie laiškus, skelbtus fundamentalioje „Elementa ad fontium editiones“ serijoje, galima pastebėti, kad jos tomuose yra paskelbti ar anotuoti dar keli su L. Markovičiumi susiję laiška. Anksčiau-

⁹ Jis yra ir keturių XVI a. lietuviškų ir lotyniškų leidinių pavadinimuose, pgl. *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė D. Narbutienė ir S. Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 71, Nr. 35, p. 177, Nr. 297, p. 196, Nr. 349 (A. Volano *Ad scurrilem et famosum libellum...*)

¹⁰ *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1983, vol. VII, 2 Fasc. VIII, skilt. 1262–1270.

¹¹ M. Ročka, Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius, M. Ročka, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 139–143 (pirmą kartą straipsnis paskelbtas 1969 m.); E. Ulčinė, Renesanso ir baroko poezija, *Dainos pasauliui, saulei ir sau*, Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sudarė E. Ulčinė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 20.

¹² *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, Wrocław etc.: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1983, t. V, zes. 9 (43), skilt. 1360–1361.

¹³ J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków: Universitas, 1997, s. 572; P. Weimar, *Libellus*, *Lexikon des Mittelalters*, Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999, t. V, skilt. 1938–1939.

¹⁴ I. Lukšaitė, *Reformacija ...*, p. 318, nuor. 187, 188.

sias – 1563 m. kovo 19 d. Fransisco Lismanini laiškas kunigaikščiui Albrechtui. Iš jo matyti, kad L. Markovičius iš Pinczowo su F. Lismanini laiškais, jo rekomendacija („dievobaimingas vyras“) bei savo prašymu vyko pas kunigaikštį Albrechtą¹⁵. Misija buvo sėkminga. Apie tai sužinome iš dviejų 1563 m. gegužės 4 d. Albrechto laišku: pirmajame Fransiscui Lismanini rašoma, kad adresato prašymu laišku užtarė L. Markovičių karaliui Žygimantui Augustui ir tikisi, kad užtarimas „bono illi viro“ būsiąs vaisingas¹⁶. Antrajame laiške, adresuotame Žygimantui Augustui, kaip ir žadėjo, kunigaikštis užtarė L. Markovičių jo byloje su tūlais Vilniaus tarėjais¹⁷. Taigi vien iš šių laišku matyti, kad minėtoji L. Markovičiaus ir Vilniaus miesto valdžios byla prasidėjo dar iki vaivados M. Radvilos Juodojo mirties (1565 m. gegužės mėn.).

1565 m. rugpjūčio 2 d. laiške Albrechtas mini, kad jį Vilniaus burmistras L. Markovičius kelis kartus prašė užtarti byloje su Vilniaus miesto taryba, dėl ko jis ir kreipijasis į karalių. Jis prašo, kad karalius būtų mielaširdingas tremtiniui, teisingai išnagrinėtų jo bylą. Laiške taip pat paminėta, kad L. Markovičius parodęs jam imperatoriaus Maksimilijono II užtariamąjį raštą. Taigi savo byloje L. Markovičius buvo užtartas katalikiškojo Šv. Romos imperijos imperatoriaus. Tai svarbi detalė kalbant apie konflikto esmę. Bet tai, kaip jau minėta, plačiau bus analizuojama kitoje vietoje. Svarbiausia šioji laiško vieta: „ne autem odiosa et longa epistolae lectione S. Regiae Vestrae Maiestati molestus sim, mitto hisce inclusum supplicem illius libellum...“¹⁸. Ją derėtų išversti taip: „tam, kad nevarginčiau Jūsų Karališkosios Malonybės nuobodaus ir ilgo laiško skaitymu, siunčiu įdėtą tą jo (L. Markovičiaus) prašymą“¹⁸. Jokiū būdu ne „...siunčiu dabar pridėtą tos knygelės prašymą“.

Na, o L. Markovičiaus 1565 m. rugsėjo 2 d. laiško kunigaikščio Albrechto kancelieriui Joanni Kreitzenui vertimas nekelia didesnių problemų. Jame dėmesio verta ši ištrauka: „... quod Sua Celsitudo per suas literas, incluso meo supplici libello, ad Regiam Maiestatem, Dominum meum, per suum proprium Internuntium sive tabellionem transmiserit...“¹⁹. Aiškiai matyti, kad laiškas parašytas jau žinant apie pirmąjį bei jo rezultatus. Būtent jis ir minimas, teigiant, jog „kai Jo Šviesybė savo laiška su manuoju prašymu Karališkajai Malonybei, mano valdovui, per savo pasiuntinį, kitaip raštininką, pasiuntė...“. Ir šiuo atveju vėlgi „libellus“ reiškia ne knygelę.

Taigi paminėtos tekstų vietos buvo išverstos neteisingai ir todėl padarytos klaidingos išvados dėl L. Markovičiaus autorystės. „Elementa ad fontium editiones“ publikacijoje teisingai perduotas žodis „libellum“ knygoje „Reformacija...“ pakeitė linksnį – tapo „libellus“ ir buvo atitinkamai išverstas. Toje pat publikacijoje pasakymas „meo supplici libello“ knygoje „Reformacija...“ pavirto „meus supplicus libellus“ ir vėlgi buvo neteisingai išverstas. Taigi abiem atvejais buvo išversta būtent

¹⁵ *Elementa ad fontium editiones*, Romae, 1977, t. XLV, p. 142, Nr. 167.

¹⁶ *Ibid.*, 1989, t. LXXIII, p. 44–45, Nr. 5540.

¹⁷ *Ibid.*, p. 44, Nr. 5540. Disponuojame tik lakoniška leidėjų anotacija: „Negotium Lucae Marchowitz, proconsulis Vilmensis, qui cum quibusdam senatoribus Vilmensibus, collegis suis, controversiam habet, commendat“.

¹⁸ *Elementa ad fontium editiones*, Romae, 1990, t. LXXIV, p. 50, Nr. 5860.

¹⁹ *Ibid.*, 1977, t. XLV, p. 160, Nr. 185.

„knygelė“, nors kalbinio istorinio pagrindo tam nėra. Šio savotiško nesusipratimo atsiradimą sunku paaiškinti. Yra tekę rašyti apie „patricijaus“ termino perversijas XVII a. Vilniuje ir pastebėti, kad specifinėje socialinėje aplinkoje lotyniškų žodžių reikšmės galėjo iš esmės pakisti²⁰. Tačiau minėtų laiškų atveju to nėra, nes mano pastebėtoji žodžio „libellus“ reikšmė buvo žinoma ir vartojama nuo antikos laikų. Darbas su atitinkamais dokumentais, kai nuolat susiduri su tais pačiais lotyniškais pasakymais, suformuoja tam tikrą intuiciją, teksto pajautą. Darbas su spaudiniais tam mažiau padeda. Simptomiška, kad I. Lukšaitė tą pačią pradžioje minėtą A. Rotundo laiško vietą knygoje cituoja dukart, tačiau skirtingai²¹.

Aptarti argumentai yra vieninteliai, kuriais I. Lukšaitė grindė L. Markovičiaus autorystę. Nepaisant to, dar galima pateikti kelis kitus kontrargumentus. Antai autorė spėjo, kad jis „net galbūt ją (knygą – A. R.) dedikavęs kunigaikščiui Albrechtui“. Dedikacija niekur neminima. Tačiau ar įmanoma įsivaizduoti, kad radikalusis arijonas L. Markovičius būtų drįšęs dedikuoti knygą liuteronui valdovui, kurioje neigiama valdžia, privatinė nuosavybė ir teigiama luomų lygybė? Galima klausti kitaip: ar Prūsijos kunigaikštis būtų sutikęs tokią dedikaciją priimti ir netgi pasirūpinti jos autoriumi? Nekalbu apie tai, kad, matyt, priskirti L. Markovičių „kairiesiems“ nėra tvirtesnio pagrindo. Ir pagaliau, jeigu ir būtų taip atsitikę, kaip spėjama, kam gi tuomet kunigaikščiui Albrechtui būtų reikėję siuntinėti L. Markovičiaus knygelę Žygimantui Augustui? Kuo ji galėjo būti tokia unikali? Ir kam ji būtų buvusi reikalinga Žygimantui Augustui, kuris į L. Markovičių žiūrėjo berods kritiškai, pvz., 1571 m. laiške Vilniaus vaivada M. Radvilai Rudajam jį paniekinamai pravardžiavo buvusiuoju burmistru „Luku degtine“ (Łukasz gorzałka)²².

Grįžkime prie „supplex libellus“. „Elementa ad fontium editiones ...“ paskelbtoje korespondencijoje šių pasakymų galima rasti ir daugiau bei dar kartą įrodyti, kad jie gali būti nesusiję su knygomis. Šį kartą pakaks pacituoti vieną pačių leidėjų pastabą, kuria jie apibūdino 1544 m. balandžio 24 d. Albrechto laišką vilniečiui kanauninkui dėl Knipavos miestiečio Johanno Plate's: „quam ex libello eius supplicatorio, litteris incluso inteligi posse indicat, commendat“²³. Galima pacituoti ir du fragmentus iš vienos paties L. Markovičius kalbos: „na którym to processie abo productach, libellusach, instrumentach, extractach moich“ arba „obłędliw e prawie falszywe libellusze, instrumenta et extracta“. Šie pasakymai yra jo 1562 m. birželio 15 d. valstybės kanceliarijai pateiktame rašte²⁴. Būtent toji reikšmė yra šiuo atveju teisinga: L. Markovičius kreipėsi su prašymais

²⁰ A. Ragauskas, Ką reiškė terminas „patricius“ XVII a. Vilniuje?, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius: Aidai, 1999, p. 319–334.

²¹ Plg. I. Lukšaitė, *Reformacija ...*, p. 316, 519.

²² *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, opr., wstęp, komentarze I. Kaniewska, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999, s. 589.

²³ *Elementa ad fontium editiones*, Romae, 1984, t. LX, p. 139.

²⁴ Apie jas žr.: A. Ragauskas, Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus Mundijaus „kalbos“...; „Dokumentinių“ pavyzdį žr.: Kristupo Zolikoferio laiškas Lenkijos karaliui dėl Poznanės žydų, įvardytas kaip „supplex libellus“ (XVII a. pirmoji pusė), *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, mf. Nr. 569, l. 80, l. 80 v.

į Albrechtą dėl jo pašalinimo iš magistrato ir kitų skriaudų, o šis raštą persiuntė Žygimantui Augustui. Štai ir viskas.

PRIE PRADŽIOS: A. BRÜCKNERIO ARGUMENTAI

Lieka grįžti prie A. Brücknerio argumentų ir pasvarstyti, ar neverta „atimti“ ir iš jų tikimybės, hipotezės statusą? Reikia turėti galvoje, kad įžymusis Lenkijos bei Lietuvos kultūros istorijos tyrėjas mėgo nustatinėti spaudinių autorystę. O kadangi vienu svarbiausių jo tyrimų objektų buvo knygos istorija, tai netgi privalėjo tuo užsiimti. Vieni jo spėjimai pasitvirtino, kiti ne, o dar kitų autoritės klausimas taip ir liko neaiškus. Tačiau vieni argumentai gali būti labiau, o kiti mažiau įtikinantys. Be to, laikui bėgant ir tyrimams gausėjant padėtis keičiasi. A. Brückneris hipotezę dėl L. Markovičiaus (vadino jį Mundijumi) autorystės išdėstė dar 1905 m. ir vėliau prie to klausimo nebegrižo. Jo knyga „Różnowierscy polscy...“ buvo perspausdinta XX a. viduryje, po Antrojo pasaulinio karo. Tai, be abejo, padaryta be A. Brücknerio žinios, nes autorius jau buvo miręs (mirė 1939 m.). Tuo tarpu, kaip minėta, nuo XX a. pradžios reformacijos bei arijoniškos literatūros tyrimai smarkiai pažengė į priekį. Jau vien dėl šios priežasties A. Brücknerio bei toliau aptariamoms K. Górskio versijoms dėl gardiniško leidinio autorystės negalima laikyti esant tokio paties svorio. Bet svarbiausia, be abejo, ne tai.

Vieną svarbiausių pasiekimų lietuviškos arijoniškos literatūros tyrimų srityje reikėtų laikyti 1929 ir 1946 m. paskelbtus Karolio Górskio darbus. Būtent juose ir yra išsamiau aptartas A. Rotundo laiške paminėtos knygos autorystės klausimas²⁵. K. Górskis pripažįsta, kad toji žinutė yra labai svarbi, tačiau, remdamasis dar kitais šaltiniais, teigia, kad knygos „De primatu“... autoriumi laikytinas P. Gonezijus, o A. Brücknerio prielaidą jis pavadino „nepagrįsta“ (przypuszczenie gołosłowne). Tyrinėtojas remiasi 1583 m. paskelbto Simono Budno veikalą „O urzędzie miecza używajacem“, kuriame vieninteliame nurodytas nepilnas minėtos knygos pavadinimas, informacija. Pasak S. Budno, P. Gonezijus buvo pirmasis, pradėjęs rašyti prieš valdžią, turinčią „kardo teisę“. K. Górskis taip pat nurodo Jano Łasickio laiško Teodorui Bezai ištrauką, kurioje teigiama, kad P. Gonezijus rašęs prieš valdžią. Pridėjęs ir A. Rotundo žinutę, jis padarė pagrįstesnę nei A. Brückneris išvadą, kad „De primatu“ autoriumi bus buvęs P. Gonezijus. O kadangi A. Rotundas rašė skaitę lenkišką knygą, tai K. Górskis spėjo, kad P. Gonezijus savo veikalą išleido dviem kalbomis – lenkų ir lotynų. Silpnąja savo argumentacijos vieta tyrinėtojas pripažino A. Rotundo atsiliepimą, kad toje knygoje buvo taip burnojama prieš Jėzų Kristų, kaip joks eretikas dar nebuvo sugalvojęs ar pasakęs. Mat P. Gonezijus pripažino Jėzaus Kristaus dieviškumą. Tačiau čia pat jis padarė teisingą išlygą, jog nėra aišku, ką A. Rotundas laikė burnojimu²⁶. Dar galima pridurti, jog rašydamas kardinolui

²⁵ K. Górski, *Grzegorz Paweł z Brzezin*, Monografia z dziejów polskiej literatury arjańskiej XVI wieku, Kraków, 1929, s. 195, przyp. 1; K. Górski, *Studia nad dziejami literatury antytrynitarskiej XVI w.*, Kraków, 1949, s. 74, przyp. 3, s. 75, przyp. 4.

²⁶ Beje, kitų autorių nuomone, veikalas buvo išleistas 1564 m., o ne 1566 m., kaip teigia K. Górskis, plg. *Literatura ariajska w Polsce XVI wieku...*, s. XXXV, przyp. 33.

S. Hozijui Vilniaus vaitas dažnokai piktindavosi „eretikais“. Matyt, norėjo kategoriškai atsiriboti nuo jų – Vilniuje buvo priverstas gyventi „radviliškoje“ ar į ją panašioje aplinkoje. Norėjo paliudyti savo katalikišką uolumą ir pan. Kitaip kalbant, A. Rotundo laiškus ne visuomet privalu skaityti pažodžiui.

Ką gi iš tikrųjų turėjo galvoje A. Rotundas? Pažvelgus į 1567 m. rugsėjo 13 d. A. Rotundo laiško S. Hozijui originalą, matyti, kad Józefas Łukaszewiczius jį perteikė bei atpasakojo teisingai²⁷. Juk, kaip žinome, jis yra susilaukęs priekaištų dėl netikslaus A. Rotundo laiško paskelbimo. Minėtoji ištrauka skamba taip: „...vidi ego et legi Grodnae typis excussos Polonicos libellos, quibus magis blasphemum in Dei filium Jesum Christum dici aut cogitari nihil potest, ac ne dictum quidem aut cogitatum unquam ab ullis haereticis existimo, de quibus fortasse Maćzinski in his literis innuit, tollitur etiam in illis omnis omnium magistratum autoritas, probatur libertas christiana et rerum omnium communio instituitur, ordinum in Ecc(lesi)a atque ad eo in Repub(lica) omne discrimen tollitur, ne ullum sit inter Regem et populum, principes et subiectos, nobiles et plebeios...“. Tiesa, pats laiškas rašytas ne A. Rotundo, jis tik pridėjo ištikimybės formulę bei pasirašė: „Augustinus Rotundus I(uris) u(triusque) d(oc)tor) advocatus vilnensis“²⁸. Reikėtų dar pažymėti, kad A. Rotundas rašo apie „lenkiškas knygas“, o ne apie „lenkišką knygą“. Taigi jis galėjo skaityti net kelias knygas, iš kurių tik viena galėjo būti P. Gonezijaus.

Pagaliau, kaip minėta, A. Brückneris rašė apie aštrų literatūrinį A. Rotundo bei L. Markovičiaus ginčą. Taip teigdamas jis rėmėsi Petro Roizijaus eilėraščiu. Kaip tai susiję su analizuojamu klausimu – autorystės problema, nelabai aišku. Gal A. Brückneris norėjo pasakyti, kad buvo diskutuojama dėl L. Markovičiaus Gardine išleistos knygos? Deja, P. Roizijaus eilėraščiuose neminimi ginčai knygoje ar dėl knygų²⁹. L. Markovičiaus tekstą jis įvardija žodžiais „opus“ (veikalas, darbas, knyga), „sermo“ (kalba, pasisakymas, pasakojimas, gandas ir pan.). Pvz., netinka pasakymą „sermonem in patrium librum hunc si vertit idem...“ versti knygos prasme. Pats Bronisławas Kruczkiewiczus irgi nelabai suprato ginčo esmę. Tai byloja jo prisipažinimas: „neque persona, neque causa libellusque illius Mundii senis aliunde mihi innotuerunt“³⁰. Beje, iš šio pasakymo matyti, kad žodį „libellus“ ir P. Roizijaus kūrybos leidėjas lotynistas suprato ne knygos prasme.

Iš P. Roizijaus eilių tik aišku, kad L. Markovičius savo tekstą parašė lenkiškai ir kažkas išvertė jį į lotynų kalbą. Taigi apie kokį tekstą kalbama, ką gi pagaliau L. Markovičius parašė, į kokį jo kūrinį A. Rotundas atsiliepė? Atsakymas gali būti dvejopas. Pirma, tai galėjo būti viena iš L. Markovičiaus kalbų, kurias jis pasakė Vilniaus rotušėje. Antra, tai galėjo būti kunigaikščio Albrechto laiške minimas L. Markovičiaus prašymas. Kaip žinia, jis buvo įdėtas į laišką Žygimantui Augustui, o šis savo ruožtu jį, be abejo, perdavė A. Rotundui.

²⁷ J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Polsce*, Poznań: Żupański, 1853, s. 58–59.

²⁸ *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, mf. Nr. 13858, k. 118v.

²⁹ Petri Royzii Marei, *Carmina*, ed. B. Kruczkiewicz, Cracoviae, 1900, pars 2, p. 216–219.

³⁰ *Ibid.*, p. 218, nuor. 1.

ĮCVADOS

1. A. Brücknerio ir I. Lukšaitės argumentus, kad L. Markovičius buvo arijoniškos knygos autorius, galima atmesti. Iš tikrųjų jų naudotuose šaltiniuose minimi tekstai yra „kalba, prašymas, skundas“, o ne „knyga“.

2. Tik naujais šaltiniais ir naujomis interpretacijomis pagrįsta analizė gali leisti atsakyti į klausimą, ar L. Markovičius apskritai intelektualiai buvo pajėgus parašyti knygą. Ankstesnių teiginių atmetimas tokios teorinės galimybės anaipol nepaneigia.

3. L. Markovičiaus galimos autorystės klausimas yra glaudžiai susijęs su jo išsilavinimo lygiu bei konflikto su vaitu A. Rotundu ir Vilniaus miesto valdžia esme, tad juos irgi būtų pravartu išsiaiškinti.

Gauta 2003 07 07

Aivas Ragauskas

WAS LUKASZ MARKOWICZ, THE BURGOMASTER OF VILNIUS (DIED ABOUT 1584) THE AUTHOR OF THE ARIANISTIC BOOK? ON ONE IMPORTANT DETAIL

S u m m a r y

A hypothesis of historiography of the Reformation that Lukasz Markowicz, the burgomaster of Vilnius, was the author of the Polish Arianistic book published in Gardinas in 1564–1566 is analysed. After discussing the arguments of other authors, a conclusion that the mentioned hypothesis is unsound is drawn. It is not mentioned in the verses of Pedro Ruiz de Moros that the Voight of Vilnius, Augustinus Meleski Rotundus, and Lukasz Markowicz would be discussing in the books or about the books. The saying “supplicum libelum” found in the letters should be translated as “to make an oral request” and not as “a book”. This conclusion doesn’t mean that Lukasz Markowicz was not able to write a book. It would be useful to explore Lukasz Markowicz’s level of education and his conflict with the government of Vilnius.